

ЯЛОВЕНКО-ТРУЩЕНКОВА В. В.,
аспірант
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.28

ПРИМИРЕННЯ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

В статті розкриваються питання взаємозв'язку та співвідношення звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та укладенням угоди про примирення, а також процесуальні основи цього виду звільнення.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, примирення винного з потерпілим, угода про примирення.

В статье раскрываются вопросы взаимосвязи и соотношения освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением виновного и потерпевшего, заключением соглашения о примирении, а также процессуальные основы этого вида освобождения.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, примирение виновного с потерпевшим, соглашение о примирении.

This article deals with interrelation and correlation issues of discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim and reconciliation agreement, and also its procedural foundation.

Key words: discharge from criminal liability, victim offender reconciliation, reconciliation agreement.

Вступ. 20 листопада 2012 року набрав чинності Кримінальний процесуальний кодекс України. Ним запроваджено новий інститут кримінального процесу – угоду про примирення. Поки науковці досліджують природу та особливості застосування нових норм, поза увагою залишається питання про їх узгодженість з положеннями Кримінального кодексу України про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати як вони взаємопов'язані та співвідносяться між собою. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Результати дослідження. Питанням провадження на підставі угод присвятили свої роботи А.М. Бойко, П.В. Головиненков, В.О. Кучер, Д.О. Лупекота, Ю.В. Луценко, О.Г. Наджафов, О.В. Сав'юк, В.І. Фаринник, М.І. Хавронюк та інші. Та питання про взаємозв'язок та співвідношення цього інституту з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим залишаються нерозглянутими, потребують окремого дослідження. Адже недостатня увага може призвести до появи низки проблем на практиці.

У сучасному матеріальному і процесуальному кримінальному праві все активніше звучать пропозиції щодо необхідності визначення статусу потерпілого, захисту його інтересів, все більша увага звертається на задоволення потреб потерпілої особи. На думку В.Т. Маляренка, одна з головних потреб жертви злочину, на задоволення якої вони чекають від правосуддя, є відшкодування завданих збитків, компенсація втрат [4, с. 20]. Кримінально-правовий інститут примирення винного з потерпілим був покликаний, в тому числі, і для задоволення цих інтересів.

Як зазначив Ю.В. Баулін, інститут примирення з потерпілим певним чином є відображенням властивих закордонному законодавству альтернативних заходів та примирних процедур [1, с. 136]. З цим важко не погодитися, адже саме цей інститут, з одного боку, забезпечує реалізацію потреб у компенсації втрат для потерпілої особи, а з іншого – дбає про інтереси винуватої особи, надаючи їй можливість поставити себе в більш сприятливе становище.

Важливим кроком в законодавчій підтримці інтересів потерпілої особи стало запровадження угоди про примирення в кримінальному процесі України.

Проаналізувавши статті 469, 471, 473-476 КПК, ми можемо виділити такі характеристики угоди про примирення. Вона:

1. Укладається між потерпілим та обвинуваченим (підозрюваним);
2. Може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;

3. Повинна мати письмову форму та скріплюватися підписами, її зміст має відповідати вимогам, передбаченим ст. 471 КПК;

4. Передбачає, що відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, може бути розстро-чено, при цьому цей строк має бути вказаний;

5. Може передбачати перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, при цьому вказується строк їх вчинення;

6. Може мати наступні наслідки:

- сторони узгоджують покарання та дають згоду на його призначення;
- сторони домовляються про призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням.

Законодавець передбачив у ч. 4 ст. 56 КПК, що на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення.

А.М. Бойко, коментуючи цю норму, зазначає, що новий КПК України передбачив процесуальне закріплення примирення, яке є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності, шляхом укладення угоди про примирення [2, с. 3]. Автор ототожнює інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим із інститутом угоди про примирення.

На нашу думку, такий підхід є некоректним, оскільки згідно зі ст. 471 КПК України наслідком угоди про примирення для винуватої особи не може бути звільнення від кримінальної відповідальності.

Г.О. Усатий вважає, що кримінально-процесуальні норми є своєрідним втіленням норм матеріального права, що передбачає наявність чіткого механізму реалізації інститутів кримінального права [7, с. 92]. Такий чіткий механізм дій передбачено у п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України, де зазначається, що кримінальне провадження закривається судом у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; крім того, відповідно до ч. 3 ст. 288 КПК суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Ми вважаємо, що процесуальною основою для звільнення від кримінальної відповідальності є виключно положення, передбачені статтями 284-288 КПК України.

На думку О.Г. Наджафова, за новим КПК примирення може відбуватися у трьох різних формах, які тягнуть різні правові наслідки, а саме:

- 1) відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, його представника від обвинувачення;
- 2) примирення винного з потерпілим (передбачене ст. 46 КК України – В. Я.-Т.);
- 3) укладення угоди про примирення [5, с. 51].

Погоджуючись з його думкою та розвиваючи її, можна зазначити, що якщо градувати наслідки примирення, то для винної особи за критерієм найбільшої сприятливості, для особи винного найбільш сприятливим з усіх варіантів буде закриття кримінального провадження на підставі відмови потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК). Цей варіант є можливим лише у певних категоріях справ.

У разі звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим припиняються кримінально-правові відносини особи і держави, жодних несприятливих наслідків для неї не настає. Це реалізується в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 288 КПК України, та можливо лише за наявності всіх умов, чітко встановлених законодавцем. Зокрема, відповідно до ст. 46 КК України, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо вона: 1) вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості; 2) вчинила злочин вперше; 3) відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду; 4) примирилася з потерпілим.

Наступним за сприятливістю варіантом буде призначення покарання зі звільненням від його відбування (у такому разі кримінально-правові відносини між особою і державою не припиняються, але фактично покарання особа не відбуває), а останнім – пом'якшення покарання при його призначенні. Процесуальною основою реалізації цих двох варіантів і є угода про примирення, передбачена статтями 469, 471, 475 КПК України.

Спробуємо позначити це співвідношення на діаграмі, умовно наділивши кожний з варіантів рівними частками.

Окрім критерію сприятливості при розмежуванні інститутів угоди про примирення та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного та потерпілого, слід враховувати й інші

обставини, які створюють, так би мовити, «критерій можливості» (адже він визначає і ситуації, коли певні форми примирення є неможливими). Йдеться про те, що на відміну від ст. 46 КК України, угода про примирення, передбачена статтями 469, 471-476 КПК України, може бути укладена також у випадках, коли особа:

- 1) вчинила злочин не вперше;
- 2) вчинила умисний злочин середньої тяжкості;
- 3) вчинила тяжкий чи особливо тяжкий злочин приватного обвинувачення;
- 4) не відшкодувала шкоду і не усунула збитки, завдані потерпілому.

Таким чином, якщо звернути увагу на момент відшкодування збитків (усунення шкоди) за цими двома інститутами, то з аналізу законодавчих положень випливає, що шкода відповідно до ст. 46 КК має бути *вже усунутою* (збитки відшкодовані). Для угоди ж про примирення шкода може бути усунута в майбутньому, про що зазначається у відповідній угоді разом із вказівкою на строки такого відшкодування.

Позиції науковців щодо моменту відшкодування шкоди за ст. 46 КК дещо відрізняються. Ю.В. Балулін вважає, що фактичне відшкодування збитків чи усунення шкоди або їх частини може мати місце як після вчинення злочину і до видалення суду в нарадчу кімнату для постановлення рішення у справі, так і після прийняття постанови про закриття провадження у кримінальній справі [1, с. 141].

На думку О.В. Перепаді, зважаючи на те, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим здійснюється виключно судом (ч. 2 ст. 44 КК України), очевидно, що суд має засвідчитися у дійсності та справжності примирення, досягнутого часто ще до судового розгляду справи. Такими свідченнями можуть бути певні документи, що були складені особою, яка вчинила злочин, та потерпілим і посвідчені представником правоохоронного органу чи складені ним безпосередньо у присутності згаданих осіб. Такими свідченнями є також умови, на підставі яких законодавець допускає звільнення винного від кримінальної відповідальності, зокрема, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної потерпілому шкоди [6, с. 20].

Законодавець не встановлює часових обмежень для задоволення умов, на підставі яких суд може звільнити винну особу від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України. Очевидно, що примиритися з потерпілим та відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду особа може з моменту закінчення злочину до видалення суду до нарадчої кімнати для винесення вироку. Саме до видалення суду до нарадчої кімнати є можливим фізично вчинити дії, які задовольняють дві останні умови, за яких можливе звільнення винного від кримінальної відповідальності [6, с. 23].

Водночас в ст. 471 КПК прямо передбачена можливість прописати в угоді про примирення строки відшкодування збитків. А отже, це можливо і після постановлення судом рішення.

Щодо кола проваджень, в яких можливе застосування інститутів, які досліджуються, то ми спробуємо показати таке співвідношення схематично в таблиці.

Категорії злочинів за ступенем тяжкості	Ст. 46 КК України	Ст. 471 КПК України	Ст. 479 КПК України
Злочини невеликої тяжкості	Поширюються на всі	Поширюються на всі	Поширюються на переважну більшість статей, передбачених ст. 477 КПК України
Злочини середньої тяжкості	Лише на злочини, вчинені з необережності	Поширюються на всі	Поширюються на окремі статті (частини статті), передбачені ст. 477 КПК України
Тяжкі злочини	Не поширюються	Поширюються на ч. 2 ст. 152; ч. 3, 4 ст. 185; ч. 3, 4 ст. 186; ч. 2, 3 ст. 189; ч. 3 ст. 190; ч. 3, 4 ст. 191; ч. 3 ст. 229; ч. 2 ст. 289; ч. 2 ст. 361; ч. 1 ст. 362; ч. 2 ст. 364-1; ч. 2 ст. 365-1; ч. 3 ст. 365-2 КК України (лише злочини приватного обвинувачення)	Поширюються на окремі статті (частини статті), передбачені ст. 477 КПК України
Особливо тяжкі злочини	Не поширюються	Поширюються на ч. 5 ст. 185; ч. 5 ст. 186; ч. 4 ст. 189; ч. 4 ст. 190; ч. 5 ст. 191 КК України (лише злочини приватного обвинувачення)	Поширюються на ч. 5 ст. 185; ч. 5 ст. 186; ч. 4 ст. 189; ч. 4 ст. 190; ч. 5 ст. 191 КК України

Таким чином, коло справ, за якими застосування угоди про примирення є можливим, набагато ширше від випадків, коли можна вести мову про примирення в розумінні ст. 46 КК України.

З урахуванням висвітлених особливостей відповідних інститутів матеріального та процесуального права, ми дійшли висновку, що угода про примирення, передбачена статтями 469, 471-475 КПК України, не є процесуальним засобом звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, передбаченим ст. 46 КК України. Цей інститут кримінального права має реалізуватися виключно на підставі норм, передбачених статтями 284, 288 КПК. Але судова практика є дуже неоднозначною щодо розмежування ст. 46 КК та ст. 471 КПК України.

Так, згідно з Ухвалою Подільського районного суду міста Києва від 5 лютого 2013 року у справі № 758/584/13-к, у суді обвинувачений, представник потерпілого та потерпіла відмовились від поданої раніше до суду угоди про примирення та просили суд залишити її без розгляду, мотивуючи це тим, що вони примирилися і просили звільнити обвинуваченого на підставі ст. 46 КК України у цьому засіданні від кримінальної відповідальності. Посилаючись на статті 314, 471, 474 КПК, суд відмовив в затвердженні угоди про примирення.

Учасники цього судового засідання та суд розмежують досліджувані нами інститути і вважають за неможливе звільнити винного від кримінальної відповідальності на підставі статті 471 КПК України.

А згідно з Ухвалою Овідіопольського районного суду Одеської області у справі № 509/1736/13-к від 16 травня 2013 року, на думку суду, слід відмовити у затвердженні угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, а підозрюваного звільнити від кримінальної відповідальності і закрити кримінальне провадження, оскільки ця угода не відповідає вимогам ст. 471 КПК України та грубо порушує права, свободи та інтереси сторін угоди. Мотивується це тим, що в угоді між сторонами не узгоджене покарання щодо підозрюваного, як це прямо передбачено ст. 471 КПК України, а також сторонам угоди взагалі не роз'яснені наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України, адже в угоді йде посилається на ст. 437 КПК України, яка не має відношення до укладеної сторонами угоди, а передбачає недопустимість погіршення правового становища виправданого та засудженого.

Але в судовому засіданні потерпілим було заявлено письмове клопотання про закриття кримінальної справи відносно підозрюваного у зв'язку з їхнім примиренням та звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності в порядку ст. 46 КК України, ст. 56 КПК України, яке підтримав прокурор.

В свою чергу підозрюваний надав суду свою письмову заяву з проханням звільнити його від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 125 КК України, у зв'язку з його примиренням з потерпілим та кримінальну справу щодо нього закрити на підставі ст. 46 КК України.

Суд відмовив у затвердженні угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, кримінальне провадження закрити у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та звільнив першого від кримінальної відповідальності.

Цей приклад також є підтвердженням нашої позиції та прикладом правильного застосування відповідних норм.

Негативним прикладом є Ухвала апеляційного суду Харківської області у справі № 623/440/13-к від 14 червня 2013 року.

Апеляційним судом було встановлено, що 25 лютого 2013р. між обвинуваченим та потерпілою була укладена угода про примирення відповідно до статей 469, 471 КПК України. Судом першої інстанції вона була затверджена та відповідно до неї обвинуваченого звільнено від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України вироком Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 5 березня 2013 р.

На це судове рішення заступник прокурора Харківської області подав апеляційну скаргу, в якій просив вирок суду першої інстанції скасувати, кримінальне провадження направити до суду першої інстанції на новий розгляд. При цьому прокурор вказав, що районним судом не прийнято до уваги, що статтею 471 КК України не передбачено можливості узгодження сторонами умов, за яких підозрюваний чи обвинувачений може бути звільнений від кримінальної відповідальності, отже угода про примирення не відповідає вимогам кримінального процесуального закону.

Колегія суддів прийшла до висновку про задоволення поданої апеляції.

Колегія суддів посилалась, крім аргументів прокурора, також на те, що органами досудового слідства пред'явлено обвинувачення за ч. 1 ст. 119 КК України. Відповідно до ст.12 КК України, цей злочин відноситься до злочинів середньої ступені тяжкості, що районний суд при постановленні судового рішення проігнорував.

Важко зрозуміти, про які ж умови, за яких підозрюваний чи обвинувачений може бути звільнений від кримінальної відповідальності, йде мова і чому вони мають визначатися в угоді про примирення. Ще складніше зрозуміти, чому колегія суддів апеляційного суду не помітила, що стаття «Вбивство, вчинене через необережність» передбачає саме необережний злочин середньої тяжкості.

Ще одним прикладом неправильного застосування норм кримінального та кримінального процесуального права стала Ухвала Чернігівського районного суду Запорізької області від 8 січня 2013 року

у справі № 0826/1347/2012, згідно з якою суд затвердив угоду про примирення та звільнив особу від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України.

Отже, існують непоодинокі випадки отожднювання інституту звільнення від кримінальної відповідальності з інститутом угоди про примирення як з боку учасників кримінального процесу, так і з боку суду.

Тобто цілком можливим є виникнення ситуації, коли суддя, прийнявши з матеріалами справи таку угоду про примирення, може «не помітити» наявності всіх необхідних умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності та на основі поданої угоди просто пом'якшити винуватій особі покарання або звільнити від його відбування. Таким чином, не виключена поява цілої низки ситуацій, за якої становище винної особи погіршиться.

У цьому зв'язку необхідно звернути увагу на те, що Пленум Верховного Суду України у п. 4 Постанови № 12 від 23 грудня 2005 року «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» вказує на те, що за наявності передбачених у ст. 46 КК України підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності є обов'язковим.

Хоч таке роз'яснення і має рекомендаційний характер, але якщо керуватися принципами гуманізму і справедливості в кримінальному праві, то вочевидь за наявності всіх необхідних умов необхідно обирати найбільш сприятливий варіант для винного. А отже, сумніви щодо застосування підстави, передбаченої ст. 46 КК та ст. 471 КПК України за наявності всіх необхідних умов, завжди мають вирішуватися на користь звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Законодавець не дає точних вказівок щодо форми такого примирення. На нашу думку, ця обставина і породжує неоднозначне тлумачення відповідних норм та різне застосування їх на практиці.

Серед науковців обговорюється думка про необхідність запровадження письмової форми такої угоди або формалізації вимог щодо неї. Стосовно оформлення компромісної угоди, найбільш вдалою бачиться письмова форма, яка сприятиме правильній оцінці добровільності такого компромісу та стане додатковою гарантією від можливих зловживань. Г.О. Усатий пропонує фіксувати добровільну компромісну угоду у нотаріуса [7, с. 100].

Ми підтримуємо пропозицію введення письмової форми примирення в розумінні ст. 46 КК. Вважаємо, що саме цей фактор внесе ясність у застосування відповідних норм КПК та унеможливить здійснення грубого порушення прав, свобод та законних інтересів винного в майбутньому. Звичайно, це потребує формування пропозицій та внесення відповідних змін до КПК.

Висновки.

Примирення між винним і потерпілим залежно від інших обставин може відбуватися в різних формах. Якщо особа при цьому вчинила злочин (невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості) вперше та відшкодувала збитки (усунула шкоду), то наслідком примирення буде звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України і в порядку, передбаченому ст. 284, 288 КПК України. Якщо ж хоча б одна з перерахованих вище умов відсутня, то результатом примирення може бути звільнення особи від покарання або пом'якшення покарання в порядку, передбаченому статтями 469, 471, 473-476 КПК України. При цьому саме примирення має бути оформлене згідно з вимогами, встановленими ст. 471 КПК України.

На нашу думку, необхідно формалізувати процес примирення при звільненні від кримінальної відповідальності. Примирення винного з потерпілим як підстава звільнення від кримінальної відповідальності має бути зафіксоване письмово. Такий документ повинен містити:

- основні обставини справи;
- розмір шкоди (збитків), завданої потерпілому внаслідок вчинення злочину;
- відомості про спосіб, місце, час (період) усунення шкоди (відшкодування збитків);
- дані про те, коли і яким чином було досягнуто примирення між винним та потерпілим.

Такий документ, на нашу думку, повинен додаватися до клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності разом з письмовою згодою обвинуваченого на таке звільнення. Така умова потребує внесення відповідних змін до ст. 287 КПК України, що, в свою чергу, дасть змогу уникнути цілої низки проблем на практиці та забезпечить постановлення справедливих і законних рішень судом.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія] / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
2. Бойко А.М. Відшкодування заподіяної злочином шкоди як одна з умов звільнення від кримінальної відповідальності // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 16 (3). – С. 1–4.
3. Луценко Ю.В. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим у сфері кримінального судочинства // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2008. – Випуск 81. – С. 174–179.

4. Маляренко В.Т., Войтюк І.А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 1–2. – С. 17–34.
5. Наджафов О. Угоди за Кримінальним процесуальним кодексом України // Вісник прокуратури. – 2012. – № 9 (135). – С. 44–53.
6. Перепада О.В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) : дисертація канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2003. – 19 с.
7. Усатий Г.О. Кримінально-правовий компроміс : [монографія] / Г.О. Усатий. – К. : Атіка, 2001. – 128 с.
8. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 14.06.2013 р. Справа № 623/440/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.court.gov.ua.
9. Ухвала Овідіопольського районного суду Одеської області від 16.05.2013 р. Справа № 509/1736/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень www.reyestr.court.gov.ua.
10. Ухвала Подільського районного суду міста Києва від 5.02. 2013 р. Справа № 758/584/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.court.gov.ua.
11. Ухвала Чернігівського районного суду Запорізької області від 8.01.2013 р. Справа № 0826/1347/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.court.gov.ua.

